

Μακεδονικά

Τόμ. 30, Αρ. 1 (1996)

Πολιτική και εκκλησιαστική διοίκηση της
Βυζαντινής Θεσσαλονίκης από το 1300 έως το
1341: θεσμοί και πρόσωπα

Σταύρος Νταγιούκλας

doi: [10.12681/makedonika.242](https://doi.org/10.12681/makedonika.242)

Copyright © 2014, Σταύρος Νταγιούκλας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νταγιούκλας Σ. (1996). Πολιτική και εκκλησιαστική διοίκηση της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης από το 1300 έως το 1341: θεσμοί και πρόσωπα. *Μακεδονικά*, 30(1), 115–137. <https://doi.org/10.12681/makedonika.242>

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟ 1300 ΕΩΣ ΤΟ 1341.
ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΑ

1.1. Η Θεσσαλονίκη και η ευρύτερη περιοχή γύρω απ' αυτήν είχαν αποτελέσει ως γνωστόν από το 1204 και έως τα μέσα του 13ου αιώνα το Λατινικό Βασίλειο του Βονιφάτιου του Μομφερρατικού. Αργότερα όμως μεσολαβεί το κράτος των Αγγέλων της Ηπείρου και έτσι η περιοχή της Συμβασιλεύουσας επανέρχεται εκ νέου στους κόλπους της βυζαντινής κεντρικής διοίκησης το 1246, μετά από πολιορκία και κατάληψη της πόλης από τον Ιωάννη Γ' Βατάτζη¹.

Η Θεσσαλονίκη μετά τη βυζαντινή ανακατάληψη αποτέλεσε πρωτεύουσα του ομώνυμου θέματος, το οποίο συνόρευε στα ανατολικά με το θέμα Σεργρών και Στρυμόνος. Έτσι η περιοχή της Θεσσαλονίκης, καθώς και η περιοχή πέραν του Στρυμόνος αποτελούσαν την εποχή αυτή δύο ξεχωριστά θέματα, παρόλο που σε παλιότερους αιώνες τα παραπάνω μέρη ήταν ενωμένα διοικητικά σ' ένα θέμα². Αμέσως μετά την επανενσωμάτωση της πόλης στην αυτοκρατορία ο Ιωάννης Βατάτζης διόρισε «άρχοντα» του θέματος της Θεσσαλονίκης το μέγα δομέστικο Κομνηνό Ανδρόνικο Παλαιολόγο, πατέρα του κατόπιν ιδρυτή της Παλαιολόγειας δυναστείας Μιχαήλ Η' ³, τον οποίον αργότερα αντικατέστησε ο Θεόδωρος Φιλής, επειδή ο Ανδρόνικος είχε αποσυρθεί άρρωστος σε κάποιο μοναστήρι δεχόμενος το μοναχικό σχήμα⁴.

Όσον αφορά στα διοικητικά όρια του θέματος Θεσσαλονίκης κατά το α' μισό του 14ου αιώνα, το μόνο σίγουρο είναι ότι το ανατολικό σύνορο του θέματος αποτελούσε πάντοτε ο ποταμός Στρυμόνας⁵, αφού η περιοχή πέραν του Στρυμόνα υπαγόταν στο θέμα Σεργρών και Στρυμόνος.

1. Γ. Ακροπολίτης, I. 70-71 και 79-83. P. Lemerle, *Les Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, σ. 222. Σ. Κυριακίδης, *Θεσσαλονίκη Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 32. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα, Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την Αυτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 87.

2. Lemerle, *Philippes*, σ. 226. Κυριακίδης, «Βυζαντινά Μελέτα I-V», *ΕΕΦΣΠΘ* 3 (1939) 453.

3. Ακροπολίτης, I. 83. Lemerle, *Philippes*, σ. 223.

4. Ακροπολίτης, I. 84: «Ο δὲ μέγας δομέστικος ὀλίγον ἐπιβιούς χρόνον καὶ καλῶς διαπρέψας ἐν τῇ τούτου ἀρχῇ, νοσήσας καὶ τὴν τρίχα ἀποκαρῖς τὸ βιοῦν ἐξεμέτρησεν: ἀπεστάλη δὲ ἀντ' αὐτοῦ Θεόδωρος ὁ Φιλὴς διέπειν τὰ τῆς ἀρχῆς». Κυριακίδης, *ὁ.π.*, σ. 456.

5. Γρηγοράς, II. 623: «Θεσσαλονίκης μὲν γὰρ καὶ τῶν περὶ ἄχρι Στρυμόνος τοῦ ποταμοῦ πόλεων, ἦν ἐπίτροπος...». O. Tafrahi, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris 1913, σ. 54.

Τα υπόλοιπα όμως σύνορα του θέματος δεν ήταν σταθερά, πολλές φορές άλλαζαν και μεταβάλλονταν εξαιτίας των συχνών πολεμικών επιχειρήσεων, που διαδραματίζονταν κατά τα ύστερα αυτά χρόνια. Πριν από το 1332/3 τα προς βορράν και δυσμὰς σύνορα του θέματος καθορίζονταν από μία συνοριακή γραμμή που ξεκινούσε από τη βόρεια περιοχή του Στρυμόνα, περνούσε βόρεια από το Γυναικόκαστρο⁶ (το επί τουρκοκρατίας λεγόμενο Anret-Hissar) και έφτανε μέχρι τις οροσειρές που βρίσκονταν πίσω από την Βέροια⁷, την Έδεσσα και τα Σέρβια. Ίσως η πόλη των Σερβίων, κατά τον Tafrali, να αποτελούσε και πόλη-όριο, που συνόρευε με τη Θεσσαλία, γεγονός που το αναφέρει και ο Καντακουζηνός: «Σέρβια τε προσεχώρουν έκοντί, περί τὰ μεθόρια Θετταλίας κειμένη πόλις...»⁸.

Τα νότια σύνορα του θέματος Θεσσαλονίκης, το οποίο περιλάμβανε σίγουρα και τη χερσόνησο της Χαλκιδικής, επεκτείνονται μετά το 1332/3 και σε περιοχές που παλιότερα υπάγονταν στη Θεσσαλία. Συγκεκριμένα μετά το θάνατο του διοικητή της Θεσσαλίας Στεφάνου Γαβριηλόπουλου⁹ το 1333, ο διοικητής του θέματος Θεσσαλονίκης Μιχαήλ Μονομάχος επωφελείται της ευκαιρίας, συγκεντρώνει στρατό και, αφού εισβάλει δυναμικά στη Θεσσαλία καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος της: «Θεσσαλονίκης δὲ ἐπιτροπεύων ἐν τῷ τότε ὑπαρχος ὁ Μονομάχος... στρατιάν ὄσσην ἐνὶν ἀθροίσας ἐκ Θεσσαλονίκης ἐσέβαλεν εἰς αὐτήν (ἐν. Θεσσαλία)... καὶ εἶλεν τὸν τε Γόλον καὶ Καστρίν καὶ Λυκόστομον πολίσματα αὐτῆς...»¹⁰. Έτσι στην περίοδο μετά το 1333 τα νότια σύνορα του Θεσσαλονίκειου θέματος θα πρέπει να έφταναν μέχρι τον Πλαταμώνα και το Λυκοστόμιο, το οποίο ο Tafrali ταυτίζει με το νεότερο οικισμό του Πυργετού¹¹. Ειδικότερα, η υπαγωγή του Πλαταμώνα στα ύστερα χρόνια του α' μισού του 14ου αιώνα στη διοικητική επικράτεια του θέματος Θεσσαλονίκης επιβεβαιώνεται και από ένα άλλο γεγονός. Συγκεκριμένα, όταν το 1345 ο Ιωάννης Απόκαυκος έμεινε μόνος κυβερνήτης της Θεσσαλονίκης μετά τη δολοφονία του Μιχαήλ Παλαιολόγου, τότε τέθηκε φανερά υπὲρ του Καντακουζηνού και στράφηκε εναντίον των Ζηλωτών, τους αρχηγούς των οποίων έστειλε δέσμους στον Πλαταμώνα και στη γύρω περιοχή, η οποία,

6. Καντακουζηνός, II. 235: «Ὁ πρωτοστράτωρ εἰς Γυναικόκαστρον ἀφικόμενος (κατέχε γὰρ αὐτὸ καὶ πρότερον φρουρά, οἷα δὴ ὑπὸ τὸν Θεσσαλονίκην ἄρχοντα εἰσθὸς τελείν...). Tafrali, *Thessalonique*, σ. 55.

7. Ακροπολίτης, I. 84: «Ἐπεὶ δὲ ὑπὸ τὸν βασιλέα ἐγεγόνει Θεσσαλονίκη καὶ Βέροια...». Κυριακίδης, ὁ.π., σ. 455.

8. Καντακουζηνός II. 355. Tafrali, *Thessalonique*, σ. 54.

9. *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit* (PLP, Wien 1976 κ.ε.) 2, no 3435.

10. Καντακουζηνός, I. 473-474. Για τα συγκεκριμένα θεσσαλικά τοπωνύμια βλ. J. Koder - F. Hild, *Hellas und Thessalia (Tabula Imperii Byzantini I)*, Wien 1976: Γόλος 165, Καστρί 184-185 και Λυκοστόμιον (Τεμπλόν) 208.

11. Tafrali, *Thessalonique*, σ. 55.

όπως λένε οι πηγές, ανήκε στο θέμα Θεσσαλονίκης: «Ἀπόκαινος δὲ ἦδη πᾶσαν ἔχων τὴν ἀρχὴν αὐτὸς... τῶν Ζηλωτῶν, ὅσοι μὲν ἐν λόγῳ ἦσαν, κατέκλεισεν ἐν δεσμοτηρίῳ, πρὸς Πλαταμῶνα πέμψας καὶ τὰς ἄλλας πολίχνας, ὅσαι ὑπ' αὐτῷ ἐτέλουν»¹².

Ὅπως κάθε θέμα, ἔτσι και τὸ θέμα Θεσσαλονίκης παρουσίαζε ορισμένες διοικητικο-γεωγραφικές υποδιαιρέσεις. Ὅμως στὴν ταραγμένη εποχὴ τοῦ α' μισοῦ τοῦ 14ου αἰῶνα ἐμφανὲς εἶναι ἡ ἔλλειψη διοικητικῶν κανόνων, ποὺ νὰ παρουσιάζουν κάποια χρονικὴ διάρκεια. Ἡ δομὴ ἀλλὰ καὶ ἡ διάρκεια τῶν διοικητικῶν υποδιαιρέσεων ποικίλλαν ἀνάλογα με τὴν ἀλλαγὴ τῶν συνόρων τοῦ θέματος, τὶς στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες ἢ ἀποτυχίες, τὶς αυτοκρατορικές ἀντιζηλίες καὶ τοὺς σφετερισμοὺς, τὶς συμμαχίες καὶ τοὺς κάθε εἶδους συμβιβασμοὺς, γεγονότα δηλ. ποὺ ἀποτελοῦσαν μιὰ ἐμπρακτὴ ἀπόδειξη τῆς ἀποσύνθεσης καὶ τῆς ἀποδυνάμωσης τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ¹³. Ὁ ὅρος «θέμα» ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲν ἔχει πια —παρὰ πολὺ σπάνια— τὴ σημασία τῆς διοικητικῆς περιφέρειας. Ἀντὶ γι' αὐτὴν παίρνει κυρίως τὴ σημασία τῆς φορολογικῆς περιοχῆς¹⁴.

Ἡ μεγάλῃ ἀνάπτυξη καὶ χρῆση κάποιων ἀόριστων διοικητικῶν ὀρων γιὰ τὶς θεματικὲς υποδιαιρέσεις ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, ὅπως «περιοχή», «χώρα» (ἡ ἀπροσάτευτὴ ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς ὑπαιθρος) «κάστρο» (οχυρωμένους περιοχές, ἐλεγχόμενες ἀπὸ τοπικοὺς στρατιωτικο-πολιτικούς διοικητές, τοὺς «κεφαλὰ ἢ κεφαλαιτικεύοντες») ἀποδεικνύει περὶτρανα τὴν ἔλλειψη πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς σταθερότητας, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀνάγνωση τῶν υστεροβυζαντινῶν ἐγγράφων μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση, ὅτι ἡ μόνῃ ἐδαφικῇ υποδιαιρέσει τοῦ θέματος, ποὺ ἔχει κάποια πρᾶκτικὴ ἀξία καὶ διάρκεια τὴν εποχὴ αὐτή, εἶναι τὸ «κατεπανίκιο»¹⁵.

Ἔτσι, καὶ τὸ θέμα Θεσσαλονίκης υποδιαιρεῖται κατὰ τὸν 14ο αἰῶνα σὲ «κατεπανίκια», τὰ ὁποῖα ὑπὸκεινται σὲ διοικητικούς υπαλλήλους, υφιστάμενους τοῦ διοικητῆ τῆς Θεσσαλονίκης, τοὺς λεγόμενους «κατεπάνους». Ὁ ὅρος «κατεπανίκιο» ἐμφανίζεται στὴν ὕστερη βυζαντινὴ εποχὴ με τὴ σημασία τοῦ παλίου διοικητικοῦ ὅρου «βάνδου», εἶναι δηλ. μιὰ ἀπὸ τὶς μικρότερες υποδιαιρέσεις τοῦ θέματος¹⁶.

12. Καντακουζηνός, II. 571. Tafrali, *Thessalonique*, σσ. 55, 241.

13. Lemerle, *Philippes*, σ. 222.

14. I. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινὸ Κράτος*, Αθήνα 1985, I, σ. 54.

15. Lemerle, *Philippes*, σ. 222. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινὸ Κράτος*, I, σ. 54. Ch. Diehl, *Études Byzantines*, Paris 1905, σ. 122.

16. Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια Μακεδονίας. Συμβολὴ εἰς τὴν διοικητικὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς μετὰ τὴν φραγκοκρατίαν Χρόνους*, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 1. Γιὰ τὴ διοικητικὴ μονάδα τοῦ «κατεπανικίου» βλ. καὶ L. Maksimovic, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988, σσ. 70-83.

Αναλυτικότερα, τα κατεπανίκια του θέματος Θεσσαλονίκης κατά την εποχή, που εξετάζουμε, είναι τα ακόλουθα:

κατεπανίκιο	Καλαμαριάς
»	Έρμηλείας
»	Ἱεροσσοῦ ἢ Ἀραβενικείας)
»	Κασσανδρείας
»	Ἀπρου ἢ Ἀπρως (ἢ Λογγοῦ)
»	Στρυμόνος
»	Ῥεντίνας ἢ Ἀρχοντεία Στεφανιανῶν
»	Λαγκαδᾶ (;)
»	Παραβάρδαρον ¹⁷ (;).

Όλες αυτές οι διοικητικές υποδιαιρέσεις του θέματος Θεσσαλονίκης απαντούν πολύ συχνά στα υστεροβυζαντινά μοναστηριακά έγγραφα, με τα οποία οι μονές προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν μόνιμη αναγνώριση των προνομίων τους πάνω στις έγγειες ιδιοκτησίες και στα μετόχια, όπως π.χ. το κατεπανίκιο Καλαμαριάς αναφέρεται σε έγγραφο του 1300 της μονής Ξενοφώντος¹⁸, ενώ εκείνο του Ἀκρους ἢ Ιερισσοῦ σε έγγραφο του 1320 της μονής Ζωγράφου¹⁹ κ.ά.

Στο θέμα της Συμβασιλεύουσας παρουσιάζονται στα χρόνια αυτά και μικρότερες υποδιαιρέσεις από ἑκείνη του «κατεπανίκιου», όπως οι «περιοχές»: «Ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαριάς ἐν τῇ τῶν Ἀβραμιτῶν περιοχῇ, κἂν τῇ τοῦ Στομίου περιοχῇ...»²⁰ και οι «ἐπισκέψεις».

Είναι πιθανό, τουλάχιστον κατά τον Tafrali, αυτές οι μικρότερες γεωγραφικές υποδιαιρέσεις να έχουν μόνο φορολογικό χαρακτήρα και όχι διοικητικό, αφού π.χ. «ἐπισκέψεις» αναφέρονται ακόμη και μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Ο Tafrali μάλιστα σε παρισινό χειρόγραφο βρήκε την ακόλουθη μαρτυρία: «Ἡ κατὰ Θεσσαλονίκη νέα ἐπίσκεψις καθὼς παρεδόθη παρὰ τοῦ Γαλάτῳνος καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτῆς δικαίων...»²¹.

Η αυτοκρατορική διοίκηση στην παλαιολόγεια Θεσσαλονίκη αντιπροσωπευόταν, όπως και στις άλλες περιοχές της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας, από

17. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια Μακεδονίας*, σ. 4-5. Όσον αφορά στα δύο τελευταία κατεπανίκια (Λαγκαδᾶ και Παραβάρδαρον) δεν αναφέρονται άμεσα στα έγγραφα, όμως την ύπαρξή τους την υποθέτει βάσει ελιχειρημάτων ο Θεοχαρίδης. Για το θέμα βλ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια Μακεδονίας*, σσ. 30-37.

18. *Actes de Xenophon*, εκδ. L. Petit (*Actes de l'Athos I*), ανατ. Amsterdam 1964, 33.

19. *Actes de Zographou*, εκδ. Regel, Kurtz, Korablev (*Actes de l'Athos IV*) Πετρούπολη 1907, 39. Για τα κατεπανίκια του θέματος Θεσσαλονίκης βλ. και Maksimovic, *Byzantine Provincial Administration*, σ. 78.

20. *Actes de Xenophon* (L. Petit), σ. 33.

21. Tafrali, *Thessalonique*, σ. 57, υποσ. 5: *Typicum de Jean Paleologue* (XIVe s.), Ms. gr. Paris. 389, f. 56v.

το διοικητή του ομώνυμου θέματος και τους υποκείμενους υπαλλήλους του. Ο κυβερνών διοικητής του εκάστοτε θέματος, του οποίου ο επίσημος τίτλος είχε πολλές φορές αλλάξει, ονομαζόταν ακόμη και κατά τον 14ο αιώνα αρκετά συχνά «δούκας» αλλά και «κεφαλή». Έτσι πολύ συχνά στα υστεροβυζαντινά έγγραφα ο διοικητής Θεσσαλονίκης ονομάζεται «κεφαλή τῆς Θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης...»²².

Στις ιστορικές πηγές της παλαιολόγειας περιόδου, κυρίως στο Γρηγορά αλλά και στον Καντακουζηνό, οι κυβερνώντες σε μια επαρχία αναφέρονται και με τον τίτλο «ἐπίτροπος καὶ διοικητής»: «πέμπεται μὲν δὴ λοιπὸν εὐθὺς ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος διὰ θαλάττης ἐς Θεσσαλονικίην ἐπίτροπος καὶ διοικητής τῶν τῆς Μακεδονίας πραγμάτων»²³.

Ειδικότερα ὅσον αφορά τὴν διοικητὴ τῆς Θεσσαλονίκης —εκτός ἀπὸ τα παρὰπάνω— οἱ πηγές μας παραδίδουν γιὰ τὸν πρῶμο 14ο αἰῶνα καὶ ἄλλους τίτλους ὅπως «ἄρχων»: «Συναδηνὸν τὸν πρωτοστράτορα, Θεσσαλονίκης τότε ἄρχοντα...»²⁴. Πολλές φορές ὁμως καὶ ἀρχαιοπρεπέστερα ὀνόματα ἀξιωματῶν ὅπως «ἐπαρχος» ἢ «ὑπαρχος»: «ὁ οἰκεῖος μου καὶ ἡγαπημένος δοῦλος τῆς βασιλείας μου ἐπαρχος ὁ Μονομάχος»²⁵.

Ὁ διοικητὴς τοῦ θέματος, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ αυτοκράτορα, κατοικοῦσε σὲ εἰδικὸ παλάτι τῆς Συμβασιλεύουσας, κτίριο ποῦ βρισκόταν στο δυτικὸ μέρος τῆς πόλης. Ὁ διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως καὶ κάθε διοικητῆς, ἐπαγρυπνοῦσε ἔτσι, ὥστε ἡ αυτοκρατορική ἐξουσία νὰ εἶναι σεβαστὴ ἀπ' ὅλους ἀπαιτῶντας παρὰλλήλα κάθε Σάββατο νὰ μνημονεύεται καὶ νὰ εὐεφημεῖται τὸ ὄνομα τοῦ αυτοκράτορα: «Ἐγείρειν δὲ καὶ σημαῖαν βασιλικὴν ἐντὸς τῆς πόλεως, κατὰ τὸ ἔθος, καὶ ἀρχιερεῖα εἶναι ἐκ τῆς ἐν Βυζαντίῳ ἐκκλησίας κεχειροτονημένον, καὶ εὐφημεῖν τοὺς βασιλεῖας κατὰ τὰ Σάββατα ὡς ἔθος»²⁶. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι τὴν ἐξουσία τοῦ τὴν ἀσκούσε ὁ διοικητὴς μόνο μέσα στα ὅρια τῆς επαρχίας ποῦ διοικοῦσε, ὅπου εἶχε —μετὰ τὸν αυτοκράτορα— τὸ πιο υψηλὸ ἀξίωμα. Ὦντας ἔξω ἀπὸ τα ὅρια τοῦ θεματὸς τοῦ ὁ κυβερνήτης δὲν ἦταν παρὰ ἓνας ἀπλὸς πολίτης, γεγονός ποῦ το ἐπιβεβαιώνει καὶ βυζαντινὴ νομοθεσία: «ὁ ἄρχων, κατὰ μόνην τὴν ἰδίαν ἐπαρχίαν τὴν ἐξουσίαν ἔχει, ἔξω γὰρ ταύτης, ἰδιώτης ἐστίν... ὁ ἄρχων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ μείζω ἀπάντων ἐξουσίαν ἔχει μετὰ τὸν βασιλέα»²⁷.

22. *Actes de Chilandar*, εκδ. Petit, Korablev (*Actes de l'Athos V*) Πετροῦπολη 1911, no 54, 131-134. Tafrahi, *Thessalonique*, σ. 45. Lemerle, *Philippe*, σ. 222.

23. Γρηγοράς, I, 354.

24. Καντακουζηνός, II, 191.

25. *Actes de Zographou*, σ. 74. Tafrahi, *Thessalonique*, σ. 46.

26. Καντακουζηνός, III, 82. Tafrahi, *Thessalonique*, σ. 46. I.E.E., Θ', 242.

27. *Επαναγωγή τοῦ Νόμου*, (Νομοθεσία Μακεδόνων) J.G.R.II, 247.

Πριν απαριθμήσουμε αναλυτικά τους διοικητές της βυζαντινής Συμβασιλεύουσας κατά τα πρώτα σαράντα χρόνια του 14ου αιώνα, θα πρέπει να αναφερθούμε στον ιδιόμορφο διοικητικό ρόλο που διαδραμάτισε την εποχή αυτή η Ειρήνη η Μομφερρατική στην ευρύτερη περιοχή της βυζαντινής Μακεδονίας. Μετά τις αποτυχημένες ενέργειές της για αυτονόμηση των εδαφών του άλλοτε Λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης —με απώτερο σκοπό το διαμελισμό της περιοχής σε φέουδα υπέρ των τριών γιων της, του Ιωάννη, του Δημητρίου και του Θεοδώρου²⁸— έφυγε από την Κωνσταντινούπολη και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, στην περιοχή της οποίας προσπαθούσε να ασκεί κάποιο διοικητικό ρόλο.

Η Ειρήνη —παράλληλα με τους απεσταλμένους διοικητές— ήθελε επίμονα να ασκεί διοικητικά καθήκοντα, ήθελε δηλ. να σφραγίσει σαν αυτοκράτειρα την πρακτική της «τοπικής αυτοδιοίκησης», χωρίς όμως τελικά να μπορέσει να αποσπάσει την παλαιολόγεια Θεσσαλονίκη από τους διοικητικούς δεσμούς της Κωνσταντινούπολης μ' ένα κεντρώφουγο κίνημα²⁹. Έτσι, ο ρόλος της Ειρήνης στη ζωή και στη διοικητική ιστορία της Θεσσαλονίκης κατά τα πρώτα χρόνια του 14ου αιώνα (γνωρίζουμε ότι πέθανε στη Δράμα το 1317)³⁰ είναι σίγουρα πολύ σημαντικός και αξιοπρόσεκτος. Μια σειρά από μοναστηριακά έγγραφα αποδεικνύουν ότι η Ειρήνη μέχρι το 1317 διατηρούσε αυλή και γραμματεία στη Θεσσαλονίκη, και ότι επιπλέον έπαιρνε διοικητικές αποφάσεις, τις οποίες αργότερα ο σύζυγός της Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος επικύρωνε έμμεσα με τη σιωπή του³¹.

Συγκεκριμένα, στο αρχείο της μονής Κουτλουμουσίου σώζονται δύο υστεροβυζαντινά έγγραφα, τα οποία αποδεικνύουν τον αυτοκρατορικό και διοικητικό ρόλο της Ειρήνης κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα στην ευρύτερη περιοχή του θέματος Θεσσαλονίκης. Στο α΄ έγγραφο (εκδοτήριο γράμμα, Φεβρουάριος 1313) ο μοναχός στη μονή του Παντοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως Κοσμάς Πάγκαλος επικαλείται την απόφαση της αυτοκράτειρας, σύμφωνα με την οποία είχε επικυρωθεί η προσφορά όλων των περιουσιακών του στοιχείων —που βρίσκονταν στις Σέρρες— στο μοναστήρι, όπουμόναζε: «Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτὸς ἐγὼ ὁ (μον)α(χὸς) Κοσμάς ὁ πρότερον Πάγκαλος ἡρωτισάμην ἔλθειν καὶ εὕρισκεσθαι εἰς τὴν σε(βασιμίαν) μονὴν τοῦ Παντοκράτορος, μετὰ ἱερο(μον)άρχου ἐνὸς καὶ κοσμικοῦ ἐνὸς, καὶ ὀρισμῷ τῆς κραταίᾳς καὶ ἁγίας ἡμῶν κυρίας καὶ δεσποίνης, ἐτάχθησαν ἵνα δίδωνται

28. Γρηγοράς I. 234-235.

29. Α. Μανρομμάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι. Προβλήματα πολιτικής πρακτικής και ιδεολογίας*, Αθήνα 1983, σσ. 47-48.

30. Γρηγοράς, I. 273.

31. Μανρομμάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σσ. 48-49. Lemerle, *Philippe*, σσ. 188-189.

πρὸς ἡμᾶς διὰ τὰ προσενεχθέντα πάντα ἀδελφᾶτα τρία...»³².

Στο β' έγγραφο της μονής Κουτλουμουσίου, το οποίο είναι αντίγραφο χρυσοβούλου του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (Φεβρουάριος 1322), βλέπουμε το μοναστήρι του Αλυπίου να επιβεβαιώνει μέσω του αυτοκράτορα την κτήση κάποιων περιοχών στην περιοχή του Στρυμόνα, οι οποίες του είχαν δοθεί παλιότερα «διὰ προστάγματος τῆς περιποθήτου μου ἀνγούστης τῆς αἰοδίου καὶ μακαριτίδος δεσποίνης»³³.

Τέλος, σε έγγραφο της μονής Ζωγράφου (1342;), αναφερόμενο στη φιλονομία που ξέσπασε ανάμεσα σ' αυτή τη μονή και την άλλη του Καρακάλου για την κατοχή του χωριού «Λοντζιάνη», υποστηρίζεται ότι το χωριό ανήκε από παλιά στην περιουσία της μονής Καρακάλου και είχε δεχθεί πολλές καταστροφές «ὑπὸ τῶν κατὰ τοὺς τότε καιροὺς προβασῶν... ἀνωμαλιῶν τε καὶ συγχύσεων ἐκ τῆς τῶν Ἰταλῶν τυραννίδος»³⁴, δηλ. κατὰ τα χρόνια της λατινοκρατίας της Θεσσαλονίκης. Αργότερα όμως, όταν η περιοχή επανενσωματώθηκε στην ελληνική αυτοκρατορία, η όλη υπόθεση, λέει το έγγραφο, ερευνήθηκε ἐκ νέου με διαταγή της δέσποινας Ειρήνης³⁵.

Εἶναι λοιπὸν σίγουρο ὅτι πίσω ἀπὸ τὰ προστάγματα τῆς αυτοκρατορίας καὶ δέσποινας κρύβεται ἡ διοικητικὴ δραστηριότητα τῆς δευτέρης συζύγου τοῦ Ἀνδρονίκου Β', τῆς Εἰρήνης. Μια δραστηριότητα που θὰ ἐπρεπε να τὴν ασκοῦσε ἐπίμονα —παρὰ τὴν ὑπαρξὴ διοικητῶν στὴν πόλη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη— κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 14ου αἰῶνα γιὰ τὴν ευρύτερη περιοχή τοῦ θεσσαλονίκειου θέματος. Ὁ αυτοκράτορας καὶ σύζυγός τῆς παρὰ τὴν πιθανὴ πικρία τοῦ, βλέπουμε ὅτι ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ θάνατό τῆς ἀναγνωρίζει τὴν ἰσχὺ τῶν «προσταγμάτων τῆς», ὅπως φαίνεται κυρίως ἀπὸ τὸ β' ἐγγράφο τῆς Κουτλουμουσίου (1322), τὸ ὁποῖο ἀναφέρθηκε προηγουμένως, σύμφωνα με τὸ ὁποῖο ὁ Ἀνδρόνικος Β' επικυρώνει κάποιες κτήσεις μονῆς, πού τῆς εἶχαν δοθεῖ παλιότερα —πρὶν τὸ 1317— ἀπὸ τὴν Εἰρήνη³⁶.

Ὅπως εἴπαμε καὶ παραπάνω, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν δράση τῆς Εἰρήνης στὴ Θεσσαλονικὴ στέλλονταν ἐπίσημοι διοικητὲς ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τῆς αυτοκρατορίας, τὴν Κωνσταντινούπολη. Πολλὰ σημαντικὰ πρόσωπα ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς παλαιολόγειας αυτοκρατορικῆς αὐλῆς καλοῦνται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη νὰ παίξουν κάποιο ρόλο ἢ νὰ ἐκπληρώσουν μιὰ ἀποστολὴ στὴ

32. *Actes de Kutlumas*, ἐκδ. P. Lemerle (Archives de l'Athos II) Paris 1988, no 8, στ. 33-35. Lemerle, *Philippes*, σ. 188.

33. *Actes de Kutlumas*, no 11, στ. 26. Lemerle, *Philippes*, σ. 188.

34. *Actes de Zographou*, no 35, στ. 30-32.

35. *Actes de Zographou*, no 35, στ. 56-59: «προστάξει δὲ δεσποινικῇ ἐτηρήθη ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις τοπικῶς παρὰ Βασιλείου Σεβαστοφόρου κριτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου καὶ λογαριαστού τῶν κτημάτων τῆς δεσποίνης ἐκείνης πρότερον».

36. Μανρωμάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σ. 48. Lemerle, *Philippes*, σ. 189.

Μακεδονία, η οποία τα χρόνια αυτά χειμάζεται από σερβικές ή καταλανικές επιδρομές, αλλά και από εμφύλιες συρράξεις, δυναστικές έριδες και αποσχιστικά κινήματα. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο είναι κάπως δύσκολο να ξεχωρίσουμε εκείνους τους διοικητές, των οποίων ο ρόλος ήταν περιστασιακός, από εκείνους που κατείχαν ένα κανονικό και διαρκέστερο αξίωμα³⁷.

Οι διοικητές του θέματος Θεσσαλονίκης κατά τα έτη 1300-1341, που μέχρι στιγμής έχουν εντοπισθεί από τους μελετητές, είναι οι ακόλουθοι:

Θεόδωρος Τζημπέας (1299-1300;)³⁸. Το αξίωμά του ως «δούκα τῆς Θεσσαλονίκης» προκύπτει από έγγραφο της μονῆς Μεγίστης Λαύρας (αδημοσίευτο κατά την εποχή που ο Κυριακίδης και ο Lemerle ασχολούνταν με τη Θεσσαλονίκη), υπογεγραμμένο από τον απογραφέα του θέματος Δημήτριο Απελμένη (ή Απελμενέ)³⁹ και από τον ίδιο το Θεόδωρο Τζημπέα. Ο Κυριακίδης μάλιστα, που χρονολόγησε το έγγραφο, με βάση τη γνωστή δραστηριότητα του Απελμένη, γύρω στο 1300, μας παραδίδει και σε μελέτη του την υπογραφή του εγγράφου: «ὁ πανσέβαστος σεβαστός καὶ δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κυροῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ ἀπογραφεὺς τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης Δημήτριος ὁ Ἀπελμενής... Θεόδωρος Τζημπέας καὶ δοῦξ Θεσσαλονίκης»⁴⁰.

Αργότερα ὁμως, κατὰ τη συνολικὴ ἐκδοχή των εγγράφων της Μεγίστης Λαύρας, οι εκδότες αμφισβήτησαν την ὑπαρξὴ του Τζημπέα ως διοικητῆς της Θεσσαλονίκης. Το παραπάνω έγγραφο, με το οποίο εἶχε ασχοληθεῖ ο Κυριακίδης και βάσει του οποίου και ο ἴδιος αλλά και ο Lemerle υπέθεσαν το αξίωμα του Τζημπέα, το θεώρησαν οι εκδότες των εγγράφων πλαστό —χρονολογώντας το μάλιστα πολὺ μεταγενέστερα, στα 1319⁴¹— υποστηρίζοντας παράλληλα ὅτι ποτὲ δεν υπήρξε «Τζημπέας» ως δούκας της Θεσσαλονίκης κατὰ το διάστημα 1299-1300⁴².

37. Lemerle, *Philippes*, σ. 223.

38. L. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration centrale dans l'empire byzantin sous les premiers Palaiologues (1258-1354)*, Paris 1968, σ. 197. Κυριακίδης, *Βυζαντινὰ Μελέται*, σ. 491. Lemerle, *Philippes*, σσ. 224 και 228.

39. Αναφορὰ στον απογραφέα Δημήτριο Απελμενέ ἔχουμε και σ' ἓνα μολυβδόβουλο, που φέρει την ακόλουθη επιγραφή: «Πράξεις σεβαστοῦ καὶ γραφᾶς Δημητρίου Ἀπελμενέ (sic) σφραγίζε, Μάρτυς Κυρίου». Ο εκδότης της επιγραφῆς V. Laurent υποθέτει ὅτι το μολυβδόβουλο —χρονολογημένο στις αρχές του 14ου αἰώνα— πρέπει να ἦταν προσαφτημένο στο συγκεκριμένο ἔγγραφο της Μ. Λαύρας, για το οποίο γίνεται λόγος παραπάνω. Καὶ ο Laurent δεν χρονολογεῖ ακριβῶς το ἔγγραφο, ἀφοῦ υποστηρίζει ὅτι πρέπει να χρονολογηθεῖ ἢ στο 1300 ἢ στο 1319. Για το θέμα βλ. V. Laurent, «Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine», *Ελληνικά* 7 (1934) no 662, 295-296.

40. Κυριακίδης, *ὁ.π.*, σ. 475. Lemerle, *Philippes*, σ. 228, υποσ. 6.

41. *Actes de Lavra II* (ἐκδ. Lemerle, Guillou, Svoronos, Papachryssanthou. *Archives de l'Athos VIII*, Paris 1977), Appendix XI (actes faux), 306-308.

42. *Actes de Lavra II*. σ. 129 (notes).

Φιλάρετος (;)⁴³ σε παραπλήσια με την παραπάνω χρονολογία. Ο Lemerle αναφέρει ανάμεσα στους διοικητές της Θεσσαλονίκης και τον Φιλάρετο με αρκετούς δισταγμούς. Ο ίδιος υποθέτει το αξίωμα του Φιλάρετου μόνο με βάση ένα «δικαίωμα δουκός του Φιλάρετου λεγομένου», το οποίο αναφέρεται σε έγγραφο του Χιλανδαρίου⁴⁴. Αν και το έγγραφο χρονολογείται στα 1323, ο Lemerle και ο Solonjev υποστηρίζουν ότι το «δικαίωμα» πρέπει να είναι προγενέστερο του 1323, χρονολογώντας το περίπου στο 1300⁴⁵. Παρά ταύτα, η ύπαρξη του Φιλάρετου ως διοικητή της πόλης δεν είναι ακόμη σίγουρη.

Υαλέας (;) 1316⁴⁶. Ο Lemerle υποθέτει βάσιμα την ύπαρξη του από μια μαρτυρία που μας διέσωσαν δύο Γάλλοι περιηγητές του 19ου αιώνα, όταν επισκέφτηκαν τη Θεσσαλονίκη. Συγκεκριμένα οι L. Duchesne και Ch. Bayet μας διέσωσαν το κείμενο μιας επιγραφής, που την είχαν βρει κοντά στο τείχος του λιμανιού. Η επιγραφή, χρονολογημένη στα 1316, αναφέρει τον Υαλέα ως αξιωματούχο της Θεσσαλονίκης, πιθανόν διοικητή: «Ἀνεκτίσθη ἐκ βάθρων τὸ δέον τοῦ τείχους διὰ συνδρομῆς καὶ συνεργίας τοῦ πανευσεβ[ε-στά]του λογοθέτου τοῦ στρατιωτικοῦ τοῦ Ὑάλσου κεφαλαιτικοῦ ὄντος ἐν τῇδε τῇ πόλει Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν χρόνον τῆς... τοῦ „ζωκδ“ ἔτους (1316)»⁴⁷.

Ο Lemerle υποθέτει ότι οι περιηγητές, πρέπει να μετέγραψαν λάθος την επιγραφή, γι' αυτό προτείνει αντί της γραφής «Ὑάλσου κεφαλαιτικοῦ» τη γραφή «Υαλέου κεφαλαιτικέοντος»⁴⁸.

Ο δομέστικος των σχολών και διοικητής Θεσσαλονίκης Μανουήλ Δούκας Λάσκαρις (1320)⁴⁹. Μαρτυρείται από έγγραφο της μονής Χιλανδαρίου (Μάρτιος 1320), αντίγραφο κάποιου παλιότερου «προστάγματος», το οποίο απευθύνεται στο μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και στον «οἰκείο τῇ βασιλείᾳ μου δομέστικο τῶν δυσικῶν σχολῶν κεφαλὴ τῆς θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης κύρ Μανουήλ Λάσκαρις»⁵⁰.

43. Lemerle, *Philippes*, σ. 224. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197. PLP 12, no 22787.

44. *Actes de Chilandar*, no 88, 188.

45. Lemerle, *Philippes*, σ. 224, υποσ. 6.

46. Lemerle, *Philippes*, σ. 224. PLP 12, no 29465.

47. L. Duchesne - Ch. Bayet, *Mémoires sur une mission au Mont Athos*, Paris 1877, σσ. 66-67. Νεότερη έκδοση της επιγραφής από τον J. Spieser, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. Les inscriptions de Thessalonique», *Travaux et Mémoires (T.M.)* 5 (1973), no 23, 170-171.

48. Lemerle, *Philippes*, σ. 224, υποσ. 7. Με την ανάγνωση του Lemerle συμφωνεί και ο Spieser, βλ. Spieser, «Inventaires», *T.M.* 5 (1973) 170. Η ύπαρξη του διοικητή Υαλέα στη Θεσσαλονίκη των αρχών του 14ου αιώνα ενισχύεται και από το γεγονός ότι μαρτυρείται σ' αυτήν την πόλη οικογένεια Υαλέα από τις αρχές του 13ου αιώνα έως και τα μεταβυζαντινά χρόνια. Βλ. Σπ. Λάμπρου, Ο εκ Θεσσαλονίκης οίκος Υαλέα, *Νέος Ελληνομνημίων* 6 (1909) 49-51.

49. Lemerle, *Philippes*, σ. 224. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197. PLP 6, no 14549.

50. *Actes de Chilandar*, no 54, σσ. 131-134.

*Κωνσταντίνος Παλαιολόγος (1321 - άνοιξη 1322)*⁵¹. Αδελφός του Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγου, στάλθηκε το 1321 —κατά τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου μεταξύ των δύο Ανδρονίκων— στη Θεσσαλονίκη ως διοικητής, για να σταματήσει κάποιους πολίτες που καλούσαν την πόλη σε εξέγερση: «Η-σχολεῖτο δ' ὁ βασιλεὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ὅπως τὸν μὲν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον τὸν δεσπότην τριήρεσι μακραῖς πρὸς ἐσπέραν ἐκπέμψῃ, Θεσσαλονίκης καὶ τῶν ἄλλων ἐσπερίων πόλεων ἐπιτροπεύσαντα»⁵². Γρήγορα ὁμως, μετὰ ἀπὸ λαϊκὴ εξέγερση των κατοίκων το 1322 ὑπὲρ του Ανδρόνικου Γ', ανατράπηκε ἀπὸ το ἀξίωμα του ο Κωνσταντίνος καὶ παραδόθηκε δέσμιος στο σφετεριστὴ ἀνεψιὸ του, τον Ανδρόνικο Γ' ⁵³. Ἐτσι η θητεία του ὡς διοικητὴ της Συμβασιλεύουσας ἀλλὰ καὶ του θέματός της λήγει ἀδόξα τὴν άνοιξη του 1322⁵⁴.

*Ιωάννης Πανυπερσέβαστος (1322-1327)*⁵⁵. Ανεψιὸς του Ανδρόνικου Β' καὶ γαμπρὸς του «μεγάλου λογοθέτη» Θεοδώρου Μετοχίτη ἀπὸ τὴν κόρη του Εἰρήνη. Στα 1322 —ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποπομπή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου —στέλνεται διοικητὴς της Θεσσαλονίκης: «τῷ πορφυρογεννήτῳ δὲ Κωνσταντίνῳ ὁ Παλαιολόγος Ἰωάννης μονογενὴς γεγέννηται παῖς... οὗτος δὴ ὁ πανυπερσέβαστος οὐχ ἅπασι ἀλλὰ καὶ δις καὶ τρις Θεσσαλονίκης τε καὶ τῶν ἄλλων ἐσπερίων πόλεων ἐπιτροπεύσας»⁵⁶. Στα 1323 ο Ἰωάννης συνωμοτεῖ με τὴ συνεργασία του Σέρβου κρᾶλη, προκειμένου νὰ ἀποσπάσει τὴ Μακεδονία ἀπὸ τὴν κεντρικὴ αυτοκρατορικὴ διοίκηση. Τελικὰ τὸ ἀποσχιστικὸ του κίνημα ἀπέτυχε καὶ δὲν μπόρεσε νὰ καρπωθεῖ τὸν τίτλο του «καίσαρα» που του ἀπένειμε ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος, γιὰ νὰ σταματήσει τὴν ἀνταρσία του, ἀφοῦ πέθανε το 1327 στα Σκόπια⁵⁷.

*Μέγας στρατοπεδάρχης Χούμνος (1327-1328)*⁵⁸. Εἶναι διοικητὴς της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1328, ὅταν καταλαμβάνει τὴ Συμβασιλεύουσα ο σφετεριστὴς Ανδρόνικος Γ' Παλαιολόγος: «τόν τε παρακοιμώμενον Ἀπόκαυχον καὶ Ἀλέξιον τὸν Παλαιολόγον πέπομφεν ἑνταῦθα, πρόσφασιν μὲν, ὥς πρὸς τὸν ἐπιτροπεύοντα Θεσσαλονίκης μέγαν στρατοπεδάρχην τὸν Χοῦμνον καὶ

51. PLP 9, no 21493. Lemerle, *Philippes*, σσ. 193, 224. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197. Μαυρομμάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σσ. 48, 64 καὶ 65.

52. Καντακουζηνός Ι. 129.

53. Συγκεκριμένα οδηγήθηκε ἀπὸ οπαδούς του Ανδρόνικου Γ' στο Διδυμότειχο, ὅπου καὶ φυλακίστηκε. Βλ. Γρηγοράς Ι. 356-357. Καντακουζηνός Ι. 149. Μαυρομμάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σ. 66.

54. Lemerle, *Philippes*, σ. 193, ὑποσ. 3.

55. PLP 9, no 21479. Lemerle, *Philippes*, σσ. 193, 225. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197.

56. Καντακουζηνός Ι. 209.

57. Ν. Γρηγοράς Ι. 374.

58. Lemerle, *Philippes*, σ. 225. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197.

τὸν μητροπολιτὴν διαπρεβευσομένους...»⁵⁹.

*Συργιάννης Παλαιολόγος Φιλανθρωπηνός (1329-1332)*⁶⁰. Το 1329, κατά τη διάρκεια μιας ασθένειας του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ', ο Καντακουζηνός μ' ένα πρόσταγμά του που απευθυνόταν στο Συργιάννη, του έδωσε τον τίτλο του διοικητή της Δύσης. Μάλιστα το αξίωμά του αναφέρεται και στο πρόσταγμα, το οποίο απευθυνόταν στον ίδιο⁶¹.

Έτσι ο Συργιάννης διατέλεσε διοικητής Θεσσαλονίκης από το 1329 έως και το 1332, έτος που φανερώθηκαν όλα τα συνωμοτικά του σχέδια κατά του αυτοκράτορα. Το 1332 λοιπόν ο Συργιάννης αποχωρεί από τη Θεσσαλονίκη, αργότερα δραπετεύει από τη Βασιλεύουσα και τελικά καταφεύγει στη βενετοκρατούμενη Εύβοια, απ' όπου αργότερα θα προχωρήσει σε ανοικτή εξέγερση με τη βοήθεια των Σέρβων. Από την Εύβοια μάλιστα θα οξύνει περισσότερο την κατάσταση στέλνοντας επιστολή στον αυτοκράτορα, για να του ζητήσει παραχώρηση κάποιας περιοχής της Μακεδονίας: «ἔστειλεν ἔξ Εὐβοίας γράμματα τῷ βασιλεῖ, δεόμενος δοθῆναι... καὶ χρόνιν τινα πρὸς οἰκήσιν... περὶ τὰς ἑσχατίας τῶν κατὰ Μακεδονίαν Ῥωμαϊκῶν ὁρίων»⁶². Ο Συργιάννης λοιπόν αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα διοικητή, ο οποίος από την αρχή της θητείας του προσπαθεί να αυτονομήσει την περιοχή της Θεσσαλονίκης, χωρίς τελικά να το κατορθώσει.

*Μιχαήλ Μονομάχος (1333 κ.ε.)*⁶³. Θα πρέπει να ανέλαβε τη διοίκηση του θέματος Θεσσαλονίκης αμέσως μετά το 1332 (πιθανότερα το 1333), όταν ο Συργιάννης αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Συμβασιλεύουσα. Πάντως το 1333, όταν πεθαίνει ο Στέφανος Γαβριηλόπουλος, διοικητής της Θεσσαλίας, οι πηγές αναφέρουν ότι ο Μιχαήλ Μονομάχος εισβάλλει στη Θεσσαλία ως διοικητής της Θεσσαλονίκης: «Θεσσαλονίκης ἐν τότε ὑπαρχος ὁ Μονομάχος...»⁶⁴. Δεν ξέρουμε ακριβώς πόσα χρόνια διήρκεσε η θητεία του Μονομάχου ως διοικητή της Συμβασιλεύουσας. Πάντως το 1341, όταν διοικητής Θεσσαλονίκης ήταν ο Συναδηνός, ο Μονομάχος αναφέρεται και πάλι από τον Καντακουζηνό αλλά αυτή τη φορά ως «ἐπιτροπεύων Θεσσαλίας»⁶⁵.

59. I. Καντακουζηνός I. 268.

60. Lemerle, *Philippes*, σ. 195. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197. Βλ. και PLP 11, no 27167.

61. «Περιπόητε γαμβρὸς τῆς βασιλείας μου, κεφαλὴ τῶν κατὰ δύσιν κάστρων καὶ χωρῶν αὐτῆς Συργιάννη Παλαιολόγε Φιλανθρωπινέ». Το πρόσταγμα αυτό δημοσιεύτηκε στην εργασία του St. Binon, «A propos d'un prostagma inédit d'Andronic III Paleologue», *BZ* 38 (1938) 133-155 και 377-407. Ο Συργιάννης ως διοικητής του θέματος Θεσσαλονίκης εξέδωσε και ο ίδιος έγγραφα που αφορούσαν τον Μακεδονικό χώρο, π.χ. *Actes de Chilandar* (1330) no 120, 252-253.

62. Γιοηγοράς, I. 489-490. Μανρομιάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σ. 84.

63. PLP 8, no 19306. Α. Μανρομιάτης, *La fondation de l'empire serbe: Le kralj Milutin* (Βυζαντινά κείμενα και Μελέται 16) Θεσσαλονίκη 1978, 64. Lemerle, *Philippes*, σ. 520.

64. Καντακουζηνός, I. 473.

65. Καντακουζηνός, II. 190-191.

Πρωτοστράτορας Θεόδωρος Συναδηνός (1341-1342)⁶⁶. Το 1341 αναφέρεται από τον Καντακουζηνό ως «ἄρχων Θεσσαλονίκης»⁶⁷. Πράγματι κατά το έτος θανάτου του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου η διοίκηση της βυζαντινής Μακεδονίας ήταν διηρημένη ανάμεσα στον πρωτοστράτορα Θεόδωρο Συναδηνό, ως διοικητή του θέματος Θεσσαλονίκης, και στο Συργή Ντελενουζία (Guy de Lusignan) ή Γημ τον Αρμένιο⁶⁸, που είχε αναλάβει τη διοίκηση του θέματος των Σερρών: «Θεσσαλονίκης μὲν γάρ, καὶ τῶν πέριξ ἄχρι Στρυμόνος τοῦ ποταμοῦ πόλεων, ἦν ἐπίτροπος ὁ πρωτοστράτωρ Θεόδωρος ὁ Συναδηνός τῆς δὲ τῶν Σερρῶν πόλεως, καὶ τῶν ἄχρι Χριστουπόλεως πολιχνίων, ὁ τοῦ θανόντος βασιλέως ἐξαδελφος, Γῆμ ὁ Ἀρμένιος»⁶⁹. Ο Συναδηνός παραμένει διοικητής της Θεσσαλονίκης έως το 1342, έτος που επανέρχεται και πάλι στη Συμβασιλεύουσα ως διοικητής ο Μιχαήλ Μονομάχος⁷⁰. Έτσι στα 1343 ο Μονομάχος αναφέρεται από τον Καντακουζηνό ως εξής: «Μιχαήλ τε Μονομάχῳ μεγάλῳ κονοσταύλῳ τὴν ἀξίαν ὄντι, Θεσσαλονίκης τότε ἄρχοντι συνεβούλευε...»⁷¹.

1.2. Η εκκλησία μιας τόσο μεγάλης και σπουδαίας πόλης, όπως της παλαιολόγιας Θεσσαλονίκης, ήταν φυσικό να επιτελεί ευρύ διοικητικό έργο. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης —όπως άλλωστε όλοι οι μητροπολίτες κατά τα βυζαντινά χρόνια— είχε υπό την εποπτεία του ορισμένες γειτονικές επισκοπές, τις οποίες έλεγχε σε θέματα εκκλησιαστικά, διοικητικά, οικονομικά κ.ά. Κατά την επιτέλεση αυτού του έργου, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης είχε στην υπηρεσία του μια ομάδα από κληρικούς με υψηλά αξιώματα, που τον βοηθούσαν στα διοικητικά του καθήκοντα⁷². Ανάμεσα στις πολυάριθμες υποχρεώσεις του μητροπολίτη ήταν και η σύγκληση —τουλάχιστον δύο φορές το χρόνο, μία την άνοιξη και μία το φθινόπωρο— της τοπικής συνόδου⁷³, που την

66. PLP 11, no 27120. Lemerle, *Philippe*, σ. 233. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ. 491. Ένας ακόμη Συναδηνός (ιστιάριος) μαρτυρείται επίσης στη Θεσσαλονίκη κατά τα αμέσως επόμενα χρόνια, ως αποδέκτης επιστολών του Νικολάου Καβάσιλα Χαμαετού. Βλ. P. Enepekides, «Der Briefwechsel des Mystikers Nikolaos Kabasilas», *BZ* 46 (1953) 34-36. Αθ. Αγγελόπουλος, *Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός. Η ζωή και το έργο του* (Ανάλεκτα Βλατάδων 5), Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 28-31 και 103.

67. Καντακουζηνός, II. 191.

68. Το διπλό του όνομα δηλώνει και τη διπλή —γαλλοαρμενική— καταγωγή του: Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, «Συργής Ντελενουζίας», *Βυζαντινά* 10 (1980) 195.

69. Γρηγοράς, II. 623. Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *ό.π.*, σ. 197.

70. F. Barisic, «Μιχαήλ Μονομάχος, έπαρχος και μέγας κοντόσταυλος» (στα σερβοκροάτικα με λατινική μετάφραση) *Zbornik Radova* 11 (1968) 229, 233. Lemerle, *Philippe*, σ. 520.

71. Καντακουζηνός, II. 356. Ίσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων του στη Θεσσαλονίκη ο Μιχαήλ πεθαίνει, λίγο αργότερα από το 1343. Βλ. και PLP 8, no 19306.

72. Tafrahi, *Thessalonique*, σ. 94.

73. Για την προϊστορία και τη μακροχρόνια λειτουργία του θεσμού της Επισκοπικής Συνόδου Θεσσαλονίκης, που εκτείνεται ήδη από τον 6ο αιώνα μ.Χ. έως και το 1924 βλ. Αθ.

αποτελούσαν οι επίσκοποι, που υπάγονταν διοικητικά στη μητρόπολη της Συμβασιλεύουσας, αλλά και όλος ο ανώτερος κλήρος της τοπικής εκκλησίας⁷⁴.

Πριν από τον 14ο αιώνα ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κατείχε στην εκκλησιαστική ιεραρχία τη 16η θέση, σύμφωνα με διάταξη του Λέοντα ΣΤ΄ Σοφού (886-912): «Ἡ γεγυνῖα ὑποτύπωσις παρὰ τοῦ βασιλέως Λέοντος ΣΤ΄ τοῦ Σοφοῦ ὅπως ἔχουσι τάξεως οἱ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν ὑποκειμένων τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως... ιστ΄ ἡ Θεσσαλονίκη»⁷⁵. Την εποχή εκείνη οι επισκοπές που υπάγονταν στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης ήταν οι ακόλουθες δώδεκα:

- «ιστ΄ τῇ Θεσσαλονίκη τῆς Θεσσαλίας
- α΄ ὁ Κίτρου(ς) ἦτοι Πύδνης
- β΄ ὁ Βερ(ρ)οίας
- γ΄ ὁ Δρουγουβιτείας⁷⁶
- δ΄ ὁ τῶν Σεργίων
- ε΄ ὁ Κασσανδρείας (τῆς Ποτιδαίας)
- στ΄ ὁ Καστρίου ἦτοι Καμπανίας
- ζ΄ ὁ Πέτρας
- η΄ ὁ Ἐρχοῦλων (περιοχὴ Αδραμερίου)
- θ΄ ὁ Ἱερισσοῦ⁷⁷
- ι΄ ὁ Λιτῆς
- ια΄ ὁ Λυκοστομίου, ἦτοι Θεταλικῶν Τεμπῶν
- ιβ΄ ὁ Βαρδαριωτῶν ἦτοι Τούρκων»⁷⁸.

Ὅμως, κατὰ τον 14ο αἰώνα η ἀπώλεια τῆς Μ. Ἀσίας στους Τούρκους ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτιστικὴ λάμψη καὶ ἀνάπτυξη τῆς Συμβασιλεύουσας ἀποτελέσαν αἰτίες γιὰ τὴν ἀναβάθμιση τῆς μητροπόλεως τῆς. Σύμφωνα με τὴν ἀναδιάρθρωση τῶν μητροπολιτικῶν θρόνων ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο,

Αγγελόπουλος, «Η Επισκοπικὴ Σύνοδος τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καὶ ἡ σημασία αὐτῆς σήμερον», *Θεολογία* 48 (1977) 795-824.

74. Tafarli, *Thessalonique*, σ. 88.

75. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae (texte critique, introduction et notes)*, Paris 1981, no 16.16, 7.16, 14.19. T. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*, Berolini 1839, σ. 56. Γ. Ράλλης - Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων* (I-V, Αθήνα 1852-1859) V. σ. 474.

76. Περιοχὴ ἀνάμεσα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴ Βέροια, ἡ ὁποία ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸ σλαβικὸ φύλο τῶν Δρογουβιτῶν, ποὺ εγκαταστάθηκε ἐκεῖ κατὰ τὸν 7ο αἰώνα, βλ. Tafel, *De Thessalonica*, σ. 59 καὶ Δ. Ζακνιθνοῦ, *Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Αθήνα 1945, σσ. 30-31.

77. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς ἐπισκοπῆς Ἱερισσοῦ βλ. D. Papachryssanthou, «Un évêché byzantin: Hierissos en Chalcidique», *T.M.* 8 (1981) 373-396.

78. Darrouzès, *Notitia* no 7.296 (σσ. 278-279). Tafarli, *Thessalonique*, σ. 91. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro*, σ. 56, ὅπου ἀναφέρονται 11 ἐπισκοπές.

η Θεσσαλονίκη κατέχει στις αρχές του 14ου αιώνα την ενδέκατη θέση στη σειρά των μητροπόλεων: «ή γενομένη ἔκθεσις τῶν ὑποκειμένων τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει μητροπόλεων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αὐοιδίμου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ δευτέρου τῶν Παλαιολόγων... ἡ Θεσσαλονίκη θρόνος ιστ' οὔσα, παρὰ τοῦ εἰρημένου βασιλέως εἰς ια' θρόνον προεβιάσθη»⁷⁹. Ο Ανδρόνικος Β' αφού αναβάθμισε το μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλονίκης στην ενδέκατη σειρά, παράλληλα αναβάθμισε και δύο πρώην επισκοπές της εκκλησίας της Θεσσαλονίκης σε μητροπόλεις, τη Βέροια και την Ιερισσό:

— «λ' ὁ Βερροίας, καὶ αὐτὴ ἐπισκοπὴ οὔσα τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, εἰς λ' θρόνον προήχθη»⁸⁰.

— «ἀπὸ δὲ ἐπισκόπων ἐτιμήθησαν μητροπολῖται. Ὁ Ἱερισσοῦ ἦτοι Ἀθω τοῦ Θεσσαλονίκης»⁸¹. Ἐτσι κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ανδρονίκου Β' ἡ ενδέκατη στὴ σειρά μητρόπολη Θεσσαλονίκης διοικεῖ 9 ἢ 10 ἐπισκοπές, ἀφοῦ τὶς ἀφαιρέθηκαν οἱ ἐπισκοπές τῆς Ιερισσοῦ καὶ τῆς Βέροιας ποὺ προήχθησαν σὲ μητροπολιτικούς θρόνους. Ἀμφιβολία ὑπάρχει γιὰ τὴν ἐπισκοπὴ Λυκοστομίου (ἢ Πλαταμῶνος), ἀφοῦ σὲ ἀρκετὰ χειρόγραφα δὲν ἀναφέρεται στὶς ἐπισκοπές τῆς μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Ὁ Tafrahi πιστεύει ὅτι κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Ανδρονίκου Β' ἡ περιοχὴ τοῦ Πλαταμῶνα δὲν ἀνήκει στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰτὶ ἴσως εἶχε προσαρτηθεῖ ἀπὸ τὸν ἰσχυρὸ Θεσσαλὸ ηγεμόνα Στέφανο Γαβριηλόπουλο. Ὁ Πλαταμῶνας, κατὰ τὸν Tafrahi, ἐπανερχεταὶ ὡς ἐπισκοπὴ στὴν ἐξάρτηση τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸ 1332/33, δηλ. ἐπὶ Ανδρονίκου Γ', ὅταν ἡ περιοχὴ τοῦ μαζὶ μ' ολόκληρη τὴ Θεσσαλία καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Μονομάχο καὶ ἐτσι ἐνσωματώνεται ξανά στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια⁸².

Κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1328-1341) δὲν παρατηροῦνται ἀλλαγές στὸν ἀριθμὸ τῶν ἐπισκοπῶν, ποὺ ὑπάρχουν στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ μητρόπολη Θεσσαλονίκης διοικεῖ τὰ χρόνια αὐτὰ σίγουρα 10 ἐπισκοπές, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες συμπεριλαμβάνεται ὁποσδήποτε καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος ἢ Λυκοστομίου. Ὡστόσο ἡ μητρόπολη τῆς Συμβαισιεύουσας ἀναβαθμίζεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο, παίρνοντας τὴν τέταρτη σειρά στὴν ἱεραρχία τῶν μητροπολιτικῶν θρόνων, ἀντικαθιστώντας στὴ συγκεκριμένη σειρά τὴ μητρόπολη τῆς Ἀγκυρας: «Ἐκθεσις τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τρίτου τῶν Παλαιολόγων. Τάξις πρωτοκαθεδρίας μητροπόλεως τελούντων ὑπὸ

79. Darrouzès, *Notitia* no 17.11. H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte texte der Notitiae Episcopatum*, München 1900, σ. 597 κ.ε. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα* V, 490-491. Βλ. ἐπίσης Αθ. Ἀγγελόπουλος, «Ἡ Ἐπισκοπικὴ Σύνοδος», *Θεολογία* 48 (1977) 796.

80. Darrouzès, *Notitia* 1730 (σ. 395).

81. Darrouzès, *Notitia* 17133 (σ. 402).

82. Tafrahi, *Thessalonique*, σ. 92.

τὸν ἀποστολικὸν θρόνον τῆς Θεοφυλάκτου καὶ Βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως... δ' ὁ Ἀγκύρας, ἐν αὐτῷ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης... ἰστ' ὁ Θεσσαλονίκης μετετέθη ἐνδέκατος, εἴτα καὶ εἰς τέταρτον θρόνον μετὰ τοῦ Ἀγκύρας...»⁸³. Εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ συντάκτης, θέλοντας νὰ διατηρήσῃ τὴν παλιὰ ἱεραρχία τῶν μητροπόλεων, τοποθετεῖ στὴν τέταρτῃ σειρᾷ καὶ τὸ μητροπολίτη Ἀγκύρας. Ἡ ἀναγραφὴ ὁμῶς αὐτὴ εἶναι τελείως τυπικὴ, ἀφοῦ στα μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα ἡ περιοχὴ τῆς Ἀγκύρας εἶχε ἤδη καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ συντάκτης, σύμφωνα με τὴν παλιὰ ἱεραρχία, τοποθετεῖ τυπικὰ τὸ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ στὴν ἰστ' σειρᾷ, οὐσιαστικά ὁμῶς ὁ μητροπολιτικὸς θρόνος τῆς Συμβασιλεύουσας κατέχει τὴ δ' θέσιν ἀντικαθιστώντας τὴ χαμένη μητρόπολη Ἀγκύρας.

Τὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Συμβασιλεύουσας ἦταν φυσικὸ νὰ τὸν κατέχουν σημαντικοὶ ἱεράρχες. Στὰ ὄψιμα βυζαντινὰ χρόνια πέρασαν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ μητροπολίτες, οἱ ὁποῖοι ἐπαιξάν πολὺ σημαντικὸ ρόλο καὶ στὴ γενικότερη ἱστορία τῆς Αυτοκρατορίας, ὅπως π.χ. ὁ Ἰωάννης Καλέκας καὶ λίγο ἀργότερα ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Ἦταν λοιπὸν εὐλόγο οἱ προσωπικότητες καὶ τὸ ἐργὸ τῶν μητροπολιτῶν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης νὰ κεντρίσουν τὸ ενδιαφέρον τῶν βυζαντινολόγων —κυρίως τῶν Γάλλων Petit καὶ Laurent— ἥδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Συνοπτικά, οἱ μητροπολίτες Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ διάστημα 1300-1341 εἶναι:

Ἰάκωβος, 1295-1306

Μαλαχίας, 1306 ἕως κάποια χρόνια μετὰ τὸ 1310

Ἰερεμίας, 1315-1327

Ἰωάννης Καλέκας 1330 ἢ 1332, δὲν αποκλείεται πάντως νὰ θῆτευσε ὡς μητροπολίτης στὸ διάστημα 1330-1332. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι τὸ 1332 εγκαταλείπει τὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Συμβασιλεύουσας.

Γρηγόριος Κουτάλης, 1332 - Δεκέμβριος 1334

Ἰγνάτιος Γλαβάς, 1336-1342.

Ἡ παρουσία τῶν παραπάνω μητροπολιτῶν, οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν προηγουμένως διατελέσει ἡγούμενοι τῶν αθωνικῶν μονῶν, πιστοποιεῖται μετὰ τῶν ἄλλων κυρίως ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ ἐγγράφα τῆς πατριαρχικῆς συνόδου, στὴν ὁποία συμμετείχαν καὶ οἱ μητροπολίτες Θεσσαλονίκης. Ἀναλυτικότερα γιὰ τοὺς ἱεράρχες τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης στὸ διάστημα 1300-1341 γνωρίζουμε τὰ ἀκόλουθα:

Ἰάκωβος: Πρὶν τοποθετηθεῖ στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης, εἶχε διατελέσει ἡγούμενος τῆς Λαύρας κατὰ τὸ β' μισό τοῦ 13ου αἰῶνα καὶ ἕως τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1290⁸⁴. Ὁ Ἰάκωβος ὡς «ιερομόναχος καὶ καθηγούμε-

83. Darrouzès, *Notitia* 195, 1922 (σ. 412). H. Gelzer, *Ungedruckte*, σ. 607 κ.ε.

84. PLP 4, no 7905. V. Laurent, *Corpus des sceaux de l'empire byzantin* (Paris 1963) V. 340.

νος» της Μεγίστης Λαύρας υπογράφει διάφορα μοναστηριακά έγγραφα, όπως έγγραφο της μονής Κουτλουμουσιού του Φεβρουαρίου 1287⁸⁵ αλλά και έγγραφο της μονής Χιλανδαρίου της 31ης Αυγούστου 1288, όπου ο Ιάκωβος επικυρώνει την παράδοση ενός «κελλίου» στη μονή Χιλανδαρίου⁸⁶.

Η πρώτη μαρτυρία για τον Ιάκωβο ως μητροπολίτη Θεσσαλονίκης είναι ένα έγγραφο του 1295, στο οποίο υπογράφει ο ίδιος «ὁ ταπεινὸς (μη)τροπολίτ(ης) τ(ῆς) Θεσσαλονίκης ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος πάσης Θετταλίας Ἰάκωβος»⁸⁷. Η ίδια υπογραφή του Ιακώβου ως μητροπολίτη βρίσκεται και σε έγγραφο του 1299 από τη μονή Ζωγράφου⁸⁸. Η παρουσία του Ιακώβου πιστοποιείται και από ένα σφράγισμα (σιγίλλιο), που χρονολογείται περί τα τέλη του 13ου αιώνα: «Ἰακώβου σφράγισμα Θεσσαλονίκης Χριστὸν τεκοῦσαν καὶ <τὸν> μάρτυρα φέρον»⁸⁹.

Ο Ιάκωβος πρέπει να παρέμεινε επικεφαλής της εκκλησίας της Θεσσαλονίκης τουλάχιστον έως το 1306, οπότε βρίσκουμε την τελευταία αναφορά του ονόματός του ως μητροπολίτη σε κάποιο λειτουργικό χειρόγραφο της μονής Εσφιγμένου⁹⁰. Πρόσφατα μάλιστα εκδόθηκαν και κάποια έγγραφα, που ανήκουν στο «αρχείο» του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ιακώβου, από κώδικα της Βατικανής Βιβλιοθήκης (Vaticanus gr. 1891)⁹¹.

Σίγουρο είναι ότι ο μητροπολίτης Ιάκωβος (1295-1306) κάποια στιγμή ξαναγύρισε στο Άγιο Όρος, όπου και πέθανε ως μοναχός Ισαάκ: «Ἰακώβου τοῦ ἀγνωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, τοῦ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθέντος Ἰσαάκ μοναχοῦ, αἰωνία ἡ μνήμη»⁹².

Μαλαχίας: Το όνομά του δεν το αναφέρει πουθενά ο L. Petit, γιατί δεν το είχε βρει μέσα στα χειρόγραφα του συνοδικού της Θεσσαλονίκης. Ο Lau-

85. *Actes de Kutlumas*, no 3, 40-42. M. Rautman, «Notes on the metropolitan succession of Thessalonica c. 1300», *REB* 46 (1988) 150.

86. *Actes de Chilandar*, no 10, σ. 27: «ὁ ἁμαρτωλὸς Ἰάκωβος ἱερομόναχος καὶ ἡγούμενος τῆς Ἁγίας Λάβρας βεβαίων ὑπέργραψα». Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 150.

87. F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München 1948, 168. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 151.

88. *Actes de Zographou* 34-35. L. Petit, «Nouveaux évêques de Thessalonique», *E.O.* 6 (1903) 295. L. Petit, «Le Synodicon de Thessalonique», *E.O.* 18 (1916-1919) 254. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 151. Βλ. επίσης και PLP 4, no 7905.

89. Laurent, *Corpus des sceaux de l'empire byzantin*, V. 340-341. G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris 1885, σ. 105.

90. Dmitrievskij, *Ευχολόγια* I 262, 264, 268. V. Laurent, «Notes de Chronologie byzantine», *REB* 27 (1969) 223. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 151.

91. Για την κριτική έκδοση και το σχολιασμό αυτών των εγγράφων, βλ. B. Katsaros, «Documents relatifs à la metropole de Thessalonique», *Βυζαντινά* 15 (1989) 401-429.

92. V. Laurent, «La liste épiscopale du Synodicon de Thessalonique» (texte grec et nouveaux complements) *E.O.* 32 (1933) 302, σημ. no 52. L. Petit, «Synodicon de Thessalonique», *E.O.* 18 (1916-1919) 247.

rent όμως βρήκε μια αναφορά με το όνομά του σε μια ανέκδοτη —την εποχή εκείνη— βιογραφία του Οσίου Γεωργίου - Γερμανού Μαρούλη (de Georges-Germain Maroules: sic), η οποία βρισκόταν σ' ένα κώδικα της Μαρκιανής βιβλιοθήκης της Βενετίας. Αυτή η βιογραφία έχει σήμερα εκδοθεί και, όπως σωστά είχε υποθέσει ο Laurent το 1933, είναι έργο του πατριάρχη Φιλοθέου (1353-54, 1364-1376)⁹³. Το απόσπασμα, που αναφέρει το Μαλαχία ως ηγούμενο της Λαύρας και μετέπειτα μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, είναι το ακόλουθο: «Καί μετ' ἐκεῖνον ὁ ἐκ Θετταλῶν Μαλαχίας ἀνὴρ ἀσκητικώτατός τε καὶ πάντα σπουδαῖος, ὃς καὶ τῆς Λαύρας αὐτῆς καὶ μὴν καὶ τῆς περιφανοῦς Θεσσαλονικέων ἐκκλησίας διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς περιὼν μετὰ βραχὺ δὴ τι προέστη»⁹⁴.

Παρά ταῦτα, δεν έχουμε καμία πληροφορία για την περίοδο της δραστηριότητας του Μαλαχία ως μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Ο μόνος μελετητής που ασχολήθηκε με το θέμα είναι ο V. Laurent σε μια σειρά από άρθρα του, που δημοσιεύτηκαν σε βυζαντινολογικά περιοδικά.

Ο Μαλαχίας πριν αναλάβει τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης ήταν σίγουρα ηγούμενος της Μεγίστης Λαύρας, πιθανώς ανάμεσα στα χρόνια 1290 και 1294⁹⁵. Ο Laurent υποστηρίζει ότι ως μητροπολίτη Θεσσαλονίκης θα πρέπει να τον τοποθετήσουμε ανάμεσα στον Ιάκωβο και τον Ιερεμία, δηλ. κατά την περίοδο μετά το 1306 (οπότε έχουμε την τελευταία αναφορά για τον Ιάκωβο) και πριν το 1315, όταν αναλαμβάνει τη μητρόπολη ο Ιερεμίας⁹⁶. Ο ίδιος μελετητής πιστεύει ότι πιθανή καθαίρεση του Μαλαχία —ίσως λόγω κάποιας διαφοράς του με εκκλησιαστικό ή πολιτικό παράγοντα— να στάθηκε αφορμή για να καταδικαστεί το όνομά του στη λήθη από τους μεταγενέστερους. Έτσι μ' αυτό το αιτιολογικό της «*damnatio memoriae*» εξηγεί ο ίδιος τη μη αναφορά του Μαλαχία στο συνοδικό της Θεσσαλονίκης⁹⁷.

Σε μεταγενέστερα άρθρα του ο Γάλλος μελετητής προσπάθησε να εξιχνιάσει τα αίτια της καθαίρεσης του Μαλαχία. Κατά τη γνώμη του, η σταδιοδρομία του Μαλαχία ως μητροπολίτη δε θα πρέπει να κράτησε πολλά χρόνια, γεγονός που το συνδέει με την άρνησή του να εφαρμόσει κάποια μέτρα που είχαν εγκριθεί από τη Σύνοδο, προκειμένου να επιτευχθεί η συμφι-

93. Laurent, «Liste épiscopale», *E.O.* 32 (1933) 306, υποσ. no 3.

94. Φιλοθέου Κόκκινου, «Βίος Οσίου Γερμανού Μαρούλη» (έκδ. Δημ. Τσάμης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου Αγιολογικά Έργα*, Θεσσαλονίκη 1985, 97-158) 130. Laurent, «Liste épiscopale», *E.O.* 32 (1933) 306. Για τον Μαλαχία βλ. και PLP 7, no 16493, καθώς και Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 153.

95. V. Laurent, «Mélanges» (études byzantines), *REB* 10 (1952) 120.

96. Laurent, «Liste épiscopale», *E.O.* 32 (1933) 307-308. Laurent, «Notes de chronologie byzantine», *REB* 27 (1969) 223.

97. Laurent, «Liste épiscopale», *E.O.* 32 (1933) 308.

λίωση των Αρσενιτών⁹⁸ με το υπόλοιπο τμήμα της Εκκλησίας. Πράγματι στις αρχές του 14ου αιώνα οι διαφορές με τους Αρσενίτες πρέπει να εξαλείφθηκαν και έτσι αυτοί επανήλθαν —με εξαίρεση ορισμένους φανατικούς— σε κανονικές σχέσεις με τη διοικούσα Εκκλησία⁹⁹. Η συμφιλίωση αυτή επισφραγίστηκε με Σύνοδο τον 1310, οι αποφάσεις της οποίας έγιναν δεκτές και από τον αυτοκράτορα χάριν της ενότητας του κράτους. Κατά το Γρηγορά, κάποιες από αυτές τις αποφάσεις είχαν σχέση με την επιβολή ανστηλής νηστείας και προσευχής¹⁰⁰. Είναι πιθανόν, κατά τον Laurent, ο Μαλαχίας ως μητροπολίτης της Συμβασιλεύουσας να αρνήθηκε να επιβάλει τα παραπάνω μέτρα στο λαό και στον κλήρο της μητρόπολής του, με αποτέλεσμα να καθαιρέθηκε ύστερα από πατριαρχική και αυτοκρατορική απόφαση¹⁰¹.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω μπορούμε να καθορίσουμε ένα *terminus ante quem* για τη δράση του Μαλαχία ως μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, το οποίο είναι το έτος 1310, όταν αποφασίστηκαν κάποια συνοδικά μέτρα για την εξάλειψη της έριδας των Αρσενιτών. Ίσως η άρνησή του να τα εφαρμόσει να στάθηκε αποφασιστική για την απομάκρυνσή του από το μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλονίκης μετά το 1310¹⁰². Άρα μητροπολίτης θα πρέπει να ήταν από το 1306 έως λίγο μετά το 1310¹⁰³.

Ιερεμίας: Ως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ο Ιερεμίας αναφέρεται στις πηγές για το διάστημα 1315-1327¹⁰⁴. Τα εκκλησιαστικά έγγραφα που μας τον παραδίδουν επικεφαλής του μητροπολιτικού θρόνου της Θεσσαλονίκης επιβε-

98. Εκκλησιαστική έριδα της ύστερης βυζαντινής εποχής, που υποστηριζόταν από τους ανστηρούς οπαδούς του κινήματος των Ζηλωτών, οι οποίοι έμεναν πιστοί στον πατριάρχη Αρσένιο (1255-60, 1261-67) ακόμη και μετά το θάνατό του. Ostrogorsky, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους* (Μετ. Ι. Παναγόπουλος, Αθήνα 1981), ΙΙΙ, σσ. 147 και 175. Για το Αρσενιανό σχίσμα βλ. και Ι. Συκουτρή, «Περί το σχίσμα των Αρσενιτών», *Ελληνικά* 2 (1929) 267-332.

99. Ostrogorsky, *Ιστορία*, ΙΙΙ, σ. 175.

100. Γρηγοράς, Ι. 262. Laurent, «Notes de chronologie», *REB* 27 (1969) 223.

101. Σχετικά με το όλο σκεπτικό του Laurent για την καθάρηση του μητροπολίτη Μαλαχία βλ. Laurent, «Notes de chronologie», *REB* 27 (1969) 223. Στο ίδιο συμπέρασμα για την αποπομπή του Μαλαχία το 1310 από τον Πατριάρχη Νίφωνα Α΄, λόγω ανάμιξης του στο θέμα των Αρσενιτών, καταλήγουν και νεότεροι μελετητές, βλ. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 153.

102. Ανεξάρτητα από την άποψη του Laurent η καθάρηση του Μαλαχία από το μητροπολιτικό θρόνο της Συμβασιλεύουσας —όπως και κάποιον άλλων μητροπολιτών— γύρω στα 1310 μας παραδίδεται και στο περιθώριο ενός χειρόγραφου κώδικα (Hierosolymitanus S. Sabae 365, f. 260v.): «Ότε γάρ Θεσσαλονίκης Μαλαχίας, ό Αίνου ... άπελεγχθέντες καθηρήθησαν, γνώμη λέγω βασιλική καί συνοδική, παρά τοῦ μετ' αὐτόν τόν ίεραρχικόν θρόνον κοσμήσαντος δαιωτάτου κυροῦ Νήφονος, κανόνιν έπομένου άποστολικούς καί θροῦς πατρικούς οὔτως πώς διακελευμένοις». Για το παραπάνω απόσπασμα βλ. Dargotzès, *Regestes*, no 2006, (σ. 7). PLP 7, no 16493, όπου και εκεί ο Μαλαχίας ως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης εμφανίζεται έως το 1310.

103. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 153.

104. PLP 4, no 8110. Πρβ. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 155.

βαιώνουν την παραμονή του στη θέση αυτή για τα παραπάνω δώδεκα χρόνια¹⁰⁵.

Εκτός από τα έγγραφα, στα περισσότερα από τα οποία υπογράφει ως μέλος της πατριαρχικής συνόδου, ο Ιερεμίας ως μητροπολίτης αναφέρεται και σε μία αφηγηματική πηγή, στο έργο του Ι. Καντακουζηνού, όταν το 1322 παίρνει μέρος στην πρεσβεία που έστελταν οι Θεσσαλονικείς προς τον Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο στο Διδυμότειχο¹⁰⁶.

Ιωάννης Καλέκας: Ο Ιωάννης Καλέκας είναι γνωστός σαν Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως έως το 1347, φανατικός αντίπαλος του ησυχαστικού κινήματος του Παλαμά αλλά και μέλος της αντιβασιλείας της Κωνσταντι-

105. -έγγραφο Σεπτεμβρίου 1315:

MM. I. no 5, σσ. 11-14
Darrouzès, 2038, σσ. 28-29
H. Hunger - O. Kresten, *Das Register des patriarchats von Constantinopel*, Wien 1981, σσ. 10, 164-175.

-έγγραφο Σεπτ.-Δεκεμ. 1315:

MM. I. no 9, σσ. 17-18
Darrouzès, *Regestes*, 2043, σσ. 31-32
Hunger, *Register*, 14, σσ. 186-190

-έγγραφο Σεπτ.-Δεκεμ. 1315:

MM. I. no 10, σσ. 19-20
Darrouzès, *Regestes*, 2044, σ. 32
Hunger, *Register*, 15, σσ. 190-194

-έγγραφο Δεκεμβρίου 1315:

MM. no 16 III, σσ. 32-33
Darrouzès, *Regestes*, 2049, σσ. 36-37
Hunger, *Register*, 23, σσ. 230-236

-έγγραφο Ιανουαρίου 1316:

MM. I. no 23, σσ. 42-43
Darrouzès, *Regestes*, 2055, σσ. 40-41
Hunger, *Register*, 27, σσ. 246-249

-έγγραφο Μαΐου 1316:

Actes d'Esphigmenou, no 12, σ. 95

-έγγραφο Οκτωβ.-Μαΐου 1317:

MM. I. no 36 III, σσ. 66-68

Darrouzès, *Regestes*, 2076, σ. 54

Hunger, *Register*, 47, σσ. 318-323

-έγγραφο Αυγούστου 1317:

MM. I. no 39, σσ. 71-73

Darrouzès, *Regestes*, 2080, σσ. 57-58

Hunger, *Register*, 50, σσ. 332-336

-έγγραφο 26 Νοεμβρίου 1322:

Actes de Chilandar, no 85, σ. 184 (στιχ. 53-54)

-έγγραφο 25 Απριλίου 1324:

MM. I. no 55 II, σσ. 99-100

Darrouzès, *Regestes*, 2108, σσ. 80-81

-έγγραφο Μαΐου 1324:

MM. I. no 56, σσ. 101-102

Darrouzès, *Regestes*, 2109, σσ. 81-82

-έγγραφο Σεπτεμβρίου 1324:

MM. I. no 60, σσ. 126-129

Darrouzès, *Regestes*, 2119, σσ. 89-90

-έγγραφο 27 Σεπτεμβρίου 1325:

MM. I. no 64, σσ. 140-143

Darrouzès, *Regestes*, 2128, σσ. 96-97

Hunger, *Register*, 95, σσ. 534-541

-έγγραφο 22 Ιανουαρίου 1327:

Actes de Chilandar, no 112, σ. 231-232 (στιχ. 19-20)

106. Καντακουζηνός, I. 149. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 155.

νούπολης, η οποία με επικεφαλής την Άννα της Σαβοΐας είχε στραφεί κατά του Ι. Καντακουζηνού¹⁰⁷.

Ο Petit υποστηρίζει ότι ο Ι. Καλέκας θα πρέπει να αναγορεύτηκε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης το 1332. Το γεγονός το αναφέρει και ο Καντακουζηνός τοποθετώντας το δύο χρόνια νωρίτερα, δηλ. το 1330: «οἱ δὲ μηδὲν τῶν μελλόντων ὑποπτεύσαντες, μηδὲ τοῦτο ἐννοήσαντες ... αὐτοὶ ἡδέως τε ἐδέξαντο τοὺς λόγους οἰόμενοι κεκρατηκέναι καὶ ἐπεψηφίζοντο προθύμως, Θεσσαλονίκης ἱεράρχην ἀποδείξαι τὸν Ἰωάννην»¹⁰⁸. Κατὰ τον Petit αὐτὴ ἡ ἀναγόρευση του Καλέκα στη Θεσσαλονίκη (1330 ἢ 1332 ὡπως ο ἴδιος υποστηρίζει) θα πρέπει νὰ ἦταν τελείως τυπική, ἀφοῦ κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος ο Καλέκας ἀναγορεύτηκε Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης¹⁰⁹.

Πάντως τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι τὸ 1332 (ἔτος θανάτου του Οικουμενικοῦ Πατριάρχου Ησαΐα)¹¹⁰ ο Καλέκας ἐγκατέλειψε τὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ μεταβεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νὰ διαδεχτεῖ τὸν Ησαΐα στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Πατριάρχης ὁμως ἐγίνε τελικὰ δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ Φεβρουάριο του 1334 (ἴσως λόγω ἀντιδράσεων πρὸς τὸ πρόσωπό του), ὡπως μὲς ἀποδεικνύει ἓνα βραχὺ χρονικὸ του Φεβρουαρίου του 1334: «Φεβρουαρίῳ <...> ἰνδικτιῶνος β΄, <τοῦ> .στωμβ΄ ἔτους, προεβλήθη πατριάρχης ὁ ἀπὸ τῆς Ἀπρου ἱερεὺς, λεγόμενος Ἰωάννης, κοσμικός, ὅστις ἦν καὶ εἰς τὸν τοῦ βασιλέως κληρον»¹¹¹.

Δεν εἶναι πάντως ἀπίθανο ὁ Ἰωάννης Καλέκας νὰ διατέλεσε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1330, πράγμα που μὲς τὸ παραδίδει ὁ Καντακουζηνός, μέχρι καὶ τὸ Φεβρουάριο του 1332, ὅταν ἐγκαταλείπει τὴν πόλη γιὰ νὰ πάει νὰ διεκδικήσει στὴ Βασιλεύουσα τὸ χρηεῦσαντα πατριαρχικὸ θρόνο.

Γρηγόριος Κουτάλης: Μόλις ὁ Ἰωάννης Καλέκας πηγαίνει στὴ Βασιλεύουσα γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο, στέλνει στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1332 ὡς μητροπολίτη τὸ χαρτοφύλακα του προκατόχου του, δηλ. τὸν πατριάρχη Ησαΐα, τὸν Γρηγόριο Κουτάλη¹¹². Ο Κουτάλης εἶναι γνωστός στις πηγές καὶ με τὴν ιδιότητα του χαρτοφύλακα, πρὶν γίνε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Πρέπει νὰ εἶχε τὸν τίτλο του χαρτοφύλακα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως

107. Ostrogorsky, *Ιστορία*, III. σσ. 205, 210.

108. Καντακουζηνός, I. 433-434. PLP 5, no 10288.

109. Petit, «*Enéques de Thessalonique*», *E.O.* 5 (1901-1902) 90. Πράγματι ὁ Καντακουζηνός ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀναγόρευση του Καλέκα σὲ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης ἦταν ἓνα τέχνασμα γιὰ νὰ προβιβασθεῖ ἀργότερα σὲ πατριάρχη, I. Καντακουζηνός, I. 432-435. Γιὰ τὸν Ι. Καλέκα, βλ. καὶ PLP 5, no 10288.

110. V. Grumel, *Chronologie* (Paris 1958) 437: «Ησαΐας 11 Νοεμβρίου - 13 Μαΐου 1332».

111. P. Schreiner, «*Die byzantinischen Kleinchroniken*» (CFHB, I-III Wien 1975) I. χρον. 8.28, σ. 80. Grumel, *Chronologie*, σ. 437: «Ἰωάννης XIV Καλέκας, Φεβρουάριος 1334 - 2 Φεβρουαρίου του 1347».

112. Petit, «*Enéques*», *E.O.* 5 (1901-1902) 90. PLP 6, no 13616.

ήδη από το 1323, όπως μας το αποδεικνύει ένα εκκλησιαστικό έγγραφο: «Κωδίκιον τῶν συνοδικῶν παρασημειώσεων γεγονὸς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότη καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, κυρ Ἡσαΐου, ἐξ ὅτου ὁ τιμώτατος χαρτοφύλαξ τῆς ἀγιωτάτης μεγάλης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας πανυπερσέβαστος κυρ Γρηγόριος ὁ Κουτάλης τῷ τοῦ χαρτοφύλακος ὀφφικίῳ ἐτιμήθη»¹¹³. Ανάλογη πληροφορία για τον χαρτοφύλακα Κουτάλη βρούσκουμε και στον Καντακουζηνό¹¹⁴. Από το 1328 ο αυτοκράτορας Ἀνδρόνικος Γ΄ αναβαθμίζει το αξίωμα του Κουτάλη δίνοντάς του την ἄδεια να αποκαλεῖται «μέγας χαρτοφύλαξ», όπως φαίνεται σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1329¹¹⁵. Ο Κουτάλης πρέπει να ἦταν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀπὸ το 1332 ἕως το Δεκέμβριο του 1334, ὁπότε πεθαίνει¹¹⁶. Ὡς να θάφτηκε στη Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ ὁ Petit δημοσιεύει ἕνα επιτάφιο εἰλίγραμμα που ἀναφέρεται στο συγκεκριμένο μητροπολίτη, και το οποίο βρέθηκε στο μιναρέ στην ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Σοφίας:

«Ἐνταῦθα κεῖται Γρηγόριος ἀρχι-
ἐπίσκοπος Θεσσαλον[ι]-
κης ὁ Κουτάλης
ἐν μηνὶ δεκ. ἐννά[τη]
τῇ δ' ἱ[ν]δ[ικ]τ[ιών]ι τοῦ ,ζωμ[δ΄]
ἡμέρα στ΄»¹¹⁷.

Ιγνάτιος Γλαβάς: Μετὰ το θάνατο του Κουτάλη το Δεκέμβριο του 1334, παρουσιάζεται κενό στο μητροπολιτικό θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης, που διαρκεῖ ἕως το 1336. Ο Ιγνάτιος Γλαβάς ἀναλαμβάνει τὴν μητρόπολη Θεσσαλονίκης ἀπὸ το 1336, θα πρέπει δε να παρέμεινε σ' αὐτό το εκκλησιαστικό αξίωμα ἕως το 1342, ὁπότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης γίνεται κάποιος Μακάριος¹¹⁸. Ο Ιγνάτιος Γλαβάς ὡς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1336-1342) ἀναφέρεται στα παρακάτω εκκλησιαστικά ἐγγράφα: ἐγγράφο τέλους του 1336

113. Miklosich-Müller, *Acta et diplomata graeca* I. 96. Hunger-Kresten, «Das Register des Patriarchats von Constantinopel», no 65, σ. 400. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 155.

114. Καντακουζηνός, I. 251: «Τοιαῦτα μὲν ὁ πατριάρχης μεμήνυκε πρὸς βασιλεῖα, μηνυτὰς χρησάμενος τῷ τε χαρτοφύλακι Γρηγορίῳ τῷ Κουτάλη».

115. Miklosich-Müller, *Acta*, I. 148. Τὴν ἀπόφαση τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ να ἀναβαθμίσει το ἀξίωμα τοῦ Κουτάλη τὴν ἀναφέρει και ὁ Καντακουζηνός, I. 313: «καὶ τὸν χαρτοφύλακα τὸν Κουτάλην ... ἐπεὶ μὴ ἤβουλετο ἀπὸ τῆς τοῦ χαρτοφύλακος ἀξίας εἰς ἑτέραν μείζονα μετενεχθῆναι, αὐτὴν ἐαυτῆς ἐποίησεν ἐντιμότεραν, μέγαν χαρτοφύλακα προσαγορεύσας».

116. Βλ. και PLP 6, no 13616.

117. Petit, «*Enêques*», *E.O.* 5 (1901-1902) 90-91. Νεότερες ἐκδόσεις τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ Spieser, «*Inventaires*», *T.M.* 5 (1973) no. 27, σ. 175 και ἀπὸ Ε. Τσιγαρίδας και Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Κατάλογος χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν στα Μουσεία τῆς Θεσσαλονίκης* (Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη: Δημοσιεύματα τῆς Ε.Μ.Σ. 52), Θεσσαλονίκη 1979, no 50, σ. 77-78. Βλ. και Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 155.

118. Petit, «*Enêques*», *E.O.* 5 (1901-2) 91-92. PLP 2, no 4222.

- (αρχές 1338)¹¹⁹, έγγραφο Μαΐου του 1339 από το Χιλανδάρι, με το οποίο ο μητροπολίτης Ιγνάτιος καθορίζει κάποιες περιουσιακές διαφορές μεταξύ των μονών Χορταΐτου και Χιλανδαρίου στην περιοχή του Αξιού ποταμού¹²⁰, πατριαρχικό έγγραφο Μαΐου του 1340¹²¹, καθώς και σε έγγραφο Δεκεμβρίου του ίδιου έτους¹²².

Τέλος, ανάμεσα στις επιστολές του Νικηφόρου Γρηγορά υπάρχει και ένα γράμμα του, το οποίο απευθύνεται «...τῷ μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκῃ τῷ Γλαβᾷ», δημοσιευμένο αρχικά στη σειρά της *Patrologia Graeca*¹²³. Ο Petit αποδεικνύει ότι αυτό το γράμμα απευθύνεται στον Ιγνάτιο Θεσσαλονίκης και όχι στον μετέπειτα —επίσης μητροπολίτη Θεσσαλονίκης— Ισίδωρο Γλαβά, του οποίου άλλωστε τα ησυχαστικά «πιστεύω» τον καθιστούσαν εχθρό του Νικηφόρου Γρηγορά, αφού ο τελευταίος ήταν οπαδός του Βαβλαάμ του Καλαβρού¹²⁴.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΤΑΓΙΟΥΚΛΑΣ

119. M.M. I. no 77, 174-178. Darrouzès, *Regestes*, 2176, σσ. 134-135.

120. Στο τέλος του εγγράφου υπάρχει και η υπογραφή του Ιγνατίου: «ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος πάσης Θετταλίας Ἰγνάτιος», *Actes de Chilandar*, no 129, σσ. 269-272.

121. M.M. I. no 91, σσ. 196-197. Darrouzès, *Regestes* 2197, σσ. 152-153.

122. M.M. I. no 97, σσ. 216-221. Darrouzès, *Regestes* 2202, σσ. 156-158.

123. *P.G.* (Migne) 149, σ. 658. Νικηφόρου Γρηγορά, *Επιστολές* (εκδ. Leone, α.τ. 1983), σσ. 334-336.

124. Petit, «*Evêques de Thessalonique*», *E.O.* 5 (1901-1902) 91-92.

SUMMARY

Stavros Dayouklas, *The Civil and Ecclesiastical Administration of Byzantine Thessaloniki from 1300 to 1341: Institutions and People.*

The first part of this study describes the civil administration of the Thessaloniki area between 1300 and 1341, on the basis of historiographical, literary, and diplomatic sources. It examines the boundaries of the theme of Thessaloniki, its administrative and geographical subdivisions (*katepanikia*), the titles and duties of the Governor, the unsuccessful efforts of Empress Yolanda-Irene to achieve autonomy for the area, and the prosopography of the governors of the theme.

The second part discusses the main duty of the Metropolitan of Thessaloniki, which was to summon the local synod, and then proceeds to an in-depth analysis of the administrative structure of the «ecclesiastical order» of the metropolis of Thessaloniki, based on the *Notitiae Episcopatum*. More specifically, the author describes the changes regarding the place of metropolis of Thessaloniki within the hierarchy of other metropolis under the direct jurisdiction of the Oecumenical throne and the bishoprics dependent on the metropolis of Thessaloniki. The study ends with a detailed prosopography of the metropolitans of Thessaloniki in the above period, relying chiefly on data based on synodical and monasterial documents.